

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

03 Χαρτογραφία

ΛΕΩΦΟΡΟΙ

06 Robert Emmons
Είναι η πνευματικότητα μια νοημοσύνη;

36 Peter Halama, Marta Γαζφαρίκονά, Matej Sabo
Συνδέεται το στυλ προσκόλλησης με τις διεργασίες θρησκευτικής μεταστροφής;

54 Paul Jones
Ελπίδα στην οδύνη και οδός απελευθέρωσης

76 Stephen Sorenson
Επιπτώσεις της κατάθλιψης στη θεολογία και στη θρησκευτικότητα

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

94 Bruno Saintôt
Σώμα και ταυτότητα στην εφηβεία: πώς μούνται στη χριστιανική ζωή;

ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΙ

104 *Συνέντευξη με τον καθηγητή Ρένο Παπαδόπουλο*

ΞΕΦΩΤΑ

118 π. Αλέξανδρος Σμέμαν
Μακάριοι οι πενθούντες ότι αυτοί παρακληθήσονται

124 π. Stephen Freeman
Η Χάρη και τα συναισθήματα του Θεού

ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ

130 Ειδήσεις-Χρονικά-Δραστηριότητες

ΓΕΦΥΡΕΣ

134 Περίπτωση 79: Αντίδραση εφηβείας ή «στραβά αρμενίζουμε»;
Βασιλική Καλλιάνη – π. Βησσαρίων Καραλάσκος

144 Περίπτωση 80: Δυσερμηνευτή δυσφορία
Ευάγγελος Παππάς – π. Μιλτιάδης Ζέρβας

ΠΛΑΤΕΙΕΣ

156 Wilfred Bion, *Προσοχή και Ερμηνεία. Μια επιστημονική προσέγγιση για διαισθητική επίγνωση στην ψυχανάλυση και στις ομάδες*
Κωνσταντίνος Εμμανουηλίδης

162 Clotilde Margottin, *Στάθκα όρθια! Το φυσικό και πνευματικό ταξίδι μιας μητέρας, μέσα από την κατάθλιψη*
Κατερίνα Ρούπακα

Ψυχής δρόμοι: εκεί που οι ψυχολογικές επιστήμες συναντώνται με την πίστη

Κυκλοφορεί ανά εξάμηνο, κάθε Μάιο και Νοέμβριο. Τιμή τεύχους 10 ευρώ.

Εκδότης: Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου

Διευθυντής Σύνταξης – υπεύθυνος κατά τον νόμο: π. Βασίλειος Θερμός, ψυχίατρος παιδιών και εφήβων, πρώην καθηγητής Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας (Αθήνα).

Αμιραλή Ευαγγελία, ψυχίατρος-ψυχαναλύτρια, αναπλ. καθηγήτρια Πανεπιστημίου McGill (Μόντρεαλ), Αριστοτελίδης Παναγιώτης, ψυχίατρος (Αθήνα), Βλασόπουλος Κυριάκος, θεολόγος-μεταπτυχ. Πανεπιστημίου Αθηνών, ομαδικός αναλυτής (Αθήνα), Γρηγορίου Παναγιώτης, ψυχίατρος, διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών, (Αθήνα), Διπτόπουλος Ιωάννης, ψυχίατρος-ψυχαναλυτής (Θεσσαλονίκη), Δράγου Ανδρονίκη, ψυχίατρος παιδιών και εφήβων, συστημική θεραπεύτρια (Θεσσαλονίκη), Εμμανουηλίδης Κωνσταντίνος, ψυχίατρος-ψυχαναλυτής, διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών (Αθήνα), Καραγιάννη Ελένη, ψυχίατρος παιδιών και εφήβων-συστημική καθηγήτρια Πανεπιστημίου Frederick Λευκωσίας (Αθήνα), Κariώτογλου Χρυσή, ψυχολόγος-ομαδική αναλύτρια (Αθήνα), Καρκανιάς Αθανάσιος, ψυχίατρος-συστημικός θεραπευτής, διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών (Αθήνα), Καυκιός Νικήτας, ψυχολόγος-ψυχοθεραπευτής (Χανιά), Κίσσας Γιώργος, πτυχ. φιλοσοφίας και θεολογίας, ψυχολόγος-διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών-συστημικός θεραπευτής (Αθήνα), Κούλης Στέφανος, ψυχίατρος, γνωσιακός θεραπευτής (Πάτρα), Κουφογιάννη Πανωραία, πρώην αναπλ. καθηγήτρια Θεολογικής Σχολής (Αθήνα), π. Κοφινιάς Σταύρος, θεολόγος, ψυχολόγος-ψυχοθεραπευτής, διδάκτωρ Πανεπιστημίου Andover Newton (Αθήνα), Κυριακής Δημήτρης, ψυχίατρος-ψυχαναλυτής, διδάκτωρ Πανεπιστημίου Θράκης (Αθήνα), Κυριακόπουλος Μαρίνος, ψυχίατρος παιδιών και εφήβων, επίκουρος καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών και King's College (Αθήνα), Κωλέττης Λεωνίδας, ψυχολόγος-θεολόγος, συστημικός θεραπευτής (Αθήνα), Λάππας Αλέξης, ψυχίατρος-ψυχοθεραπευτής (Θεσσαλονίκη), Λέκκος Πέτρος, ψυχίατρος-μεταπτυχ. University College-γνωσιακός θεραπευτής (Αθήνα), π. Λουδοβίκος Νικόλαος, καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Θεσσαλονίκη), Μάμα Παναγιώτα, ψυχίατρος παιδιών και εφήβων-συστημική θεραπεύτρια (Λευκωσία), Μαρτίδης Ιάκωβος, ψυχίατρος, μεταπτ. Πανεπιστημίου Θράκης, γνωσιακός θεραπευτής (Θεσσαλονίκη-Δράμα), Μπέκα Αναστασία, ψυχίατρος παιδιών και εφήβων (Θεσσαλονίκη), Μωραϊτάκη Αναστασία, ψυχολόγος-μεταπτυχ. Πανεπιστημίου Αθηνών-συστημική θεραπεύτρια (Αθήνα), Παπαλεοντίου Ελεονώρα, καθηγήτρια Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου (Λευκωσία), π. Παραβάντος Αθανάσιος, θεολόγος-μεταπτυχ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ψυχοδυναμικός θεραπευτής (Αγιά), Περσελής Εμμανουήλ, ομότ. καθηγητής Θεολογικής Σχολής (Αθήνα), Ρούπακα Κατερίνα, ψυχίατρος (Αθήνα), Σταυρόπουλος Αλέξανδρος, ομότ. καθηγητής Θεολογικής Σχολής (Αθήνα), π. Τύμπας Χρυσόστομος, ιατρός, διδάκτωρ Πανεπιστημίου Essex (Θεσσαλονίκη), Χριστοπούλου Βασιλική-Πηγή, πτυχ. Φιλοσοφίας, μεταπτυχ. Ψυχανάλυσης και Νομικής, διδάκτωρ του Paris 7 στην Ψυχανάλυση, καθηγήτρια Καθολικού Ινστιτούτου (Παρίσι).

Οδηγίες προς συγγραφείς: Το περιοδικό «Ψυχής δρόμοι» δέχεται ευχαρίστως συνεργασίες προς δημοσίευση, οι οποίες θα εγκριθούν από μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής που δεν θα γνωρίζουν ποιος είναι ο συγγραφέας του συγκεκριμένου άρθρου. Οι τρόποι παραπομπών μπορεί να είναι διαφορετικοί, όπως φαίνονται στα δημοσιεύσιμα κείμενα. Δεν θέτουμε ανώτατο όριο στο μήκος κειμένων αλλά θα γίνεται προσωπική συνεννόηση με τον συγγραφέα σε περίπτωση πολύ μεγάλου μήκους για να βρεθεί λύση. Επίσης, στο περιοδικό είναι καλοδεχούμενες όχι μόνο επιστημονικές εργασίες, αλλά και μικρά κείμενα που περιγράφουν εμπειρίες ή θέτουν ερωτήματα, με το δεδομένο πάντοτε ότι σχετίζονται με τον υπότιτλο και τον κεντρικό άξονα της θεματικής του. Υποβολή κειμένων ή επιστολών γίνεται στο thermosv@otenet.gr.

Κεντρική Διάθεση: Εκδόσεις Αρμός

Αθήνα: Μαυροκορδάτου 11, Τ.Κ. 106 78, τηλ.: 210 3304196 - 210 3830604, fax: 210 3819439

Θεσσαλονίκη: Πρασακάκη 5, Τ.Κ. 546 22, τηλ.: 2310-220992, fax: 2310-220910

www.armosbooks.gr • e-mail: info@armosbooks.gr

παραγγελίες: orders@armosbooks.gr

Χαρτογραφία

Τα τριάντα τεύχη σημαίνουν δεκαπέντε χρόνια. Εντυπωσιαζόμαστε μόνο που τό σκεφτόμαστε και αισθανόμαστε ευγνωμοσύνη. Προς τον Θεό κατ' αρχήν, και προς όλους όσοι συντελούν στο να υπάρχει ακόμη αυτό το περιοδικό έχοντας διαπλεύσει δύσκολες οικονομικές συνθήκες: τις Εκδόσεις Αρμός, την Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών της μητροπόλεως Δημητριάδος, όσες και όσους πρόσφεραν τα κείμενά τους, τις μεταφράστριες και τους μεταφραστές, και όλους εσάς!

***

Ο σπουδαίος ερευνητής Robert Emmons διερευνά αν αποτελεί η πνευματικότητα ένα είδος νοημοσύνης. Καθώς έχουμε πλέον πειστή πως υπάρχουν διαφορετικά είδη ευφυΐας, δεν θα ήταν καθόλου παράξενο να υφίστανται εγγενείς διαφορές στην ικανότητα να βιώνει κάποιος ότι η σύγχρονη βιβλιογραφία ονομάζει 'πνευματικότητα'. (Σταθερά θα θυμίζω ότι αυτό δεν συμπίπτει με την γνωστή μας θεολογική πνευματικότητα αλλά συνιστά ψυχολογικό χαρακτηριστικό). Προσωπικά, στην κλινική και ποιμαντική μου εμπειρία, είχα διακρίνει και χρησιμοποιούσα από αρκετά

χρόνια την συναφή έννοια 'υπαρξιακή νοημοσύνη'.

Αναπτύσσει λοιπόν τα επιχειρήματά του και παρέχει ορισμένα κριτήρια, με τα οποία υποστηρίζει την πρότασή του. Το πιο ενδιαφέρον κατ' εμέ ερώτημα που τίθεται από την υπόθεσή του πως η πνευματικότητα είναι είδος νοημοσύνης, έγκειται στο κατά πόσο και με ποιους τρόπους αυτή συνδέεται και διαπλέκεται με την πνευματικότητα της Εκκλησίας, την αγιότητα, καθώς η πρώτη είναι εφικτό να μετρηθή εμπειρικά αλλά η δεύτερη όχι. Με άλλα λόγια, είναι τα συμβατικώς ονομαζόμενα 'πνευματικά' φαινόμενα σημάδια αρετής; Και αντίστροφα, η αγιότητα διευκολύνεται από την 'πνευματική' νοημοσύνη; Η θεολογία, αλλά και η πνευματική (χωρίς εισαγωγικά) εκκλησιαστική εμπειρία, μαρτυρούν πως η πραγματική αρετή και αγιότητα δεν έχουν πάντα σχέση με τα υποκειμενικά βιώματα – πολλώ μάλλον η σωτηρία. Αναμφίβολα υψηλή 'πνευματική' νοημοσύνη προδιαθέτει προς θρησκευτικότητα και θρησκευτικές εμπειρίες, αλλά ούτε το Άγιο Πνεύμα περιορίζεται ούτε η ανθρωπολογία της θέωσης δεσμεύεται από την (πατερική) λειτουργία της 'αίσθησης', η οποία άλλωστε ποικίλλει ανάλογα με

την ιδιοσυγκρασία. Πεδίο ευρύτατης έρευνας αυτό λοιπόν.

Οι Peter Halama, Marta Gašparíková, και Matej Sabo λαμβάνουν αφορμή από προηγούμενες έρευνες οι οποίες έδειξαν συσχέτιση των τρόπων με τους οποίους προκολλήθηκε κάποιος στους γονείς του κατά την παιδική ηλικία με χαρακτηριστικά της μετέπειτα θρησκευτικής μεταστροφής. Συγκεκριμένα, είχε διαπιστωθεί πως η ανασφαλής προσκόλληση σχετιζόταν με την ξαφνική και συναισθηματική μεταστροφή, ενώ η ασφαλής προσκόλληση σχετιζόταν με τη σταδιακή. Η παρούσα μελέτη υποστηρίζει ότι τα άτομα με ανασφαλής προσκόλληση δημιουργούν σχέσεις *αντισταθμιστικής προσκόλλησης* με το Θεό για να ρυθμίσουν τη συναισθηματική δυσφορία και βιώνουν τη μεταστροφή ως κάτι ξαφνικό και συναισθηματικά καθοδηγούμενο. Βρήκε στήριξη, επίσης, και η θεωρία της *κοινωνικοποιημένης αντιστοίχισης*, η οποία υποθέτει ότι τα άτομα με ανασφαλής προσκόλληση καλλιεργούν τη θρησκεία μέσα από την υιοθέτηση των αξιών του φροντιστή. Τα αποτελέσματα αυτά εν γένει φανερώνουν πόσο εξαρτώμενος από ασυνείδητες πλευρές του ψυχισμού (και μάλιστα του μακρινού παρελθόντος) συχνά γίνεται ο τρόπος με τον οποίο θρησκεύει κάποιος. Επί πλέον, υπολείμματα των χαρακτηριστικών προσκόλλησης μέσα στον ψυχισμό ενδέχεται να ευθύνονται και για αναξιόπιστες θρησκευτικές μετακινήσεις ή αναπαράστάσεις.

Ο Paul Jones, αντλώντας από την θεολογία του Γιούργκεν Μόλτμαν περί σταυρού, αποπειράται παραλλη-

λισμούς του έργου του ψυχοθεραπευτή με εκείνο του Χριστού. Προτείνει ότι, όποιος επιφορτίστηκε με την συμπαράσταση στον πόνο, χρειάζεται να συμπάσχει, αλλά με τη δύναμη να εκμαιεύσει νέα ελπίδα από τον πάσχοντα. Η κατάδυση του περί ψυχοθεραπείας λόγου στα χριστιανικά κοιτάσματα αποτελεί αξιοσημείωτο γεγονός μέσα σε ένα περιβάλλον γρήγορων και επιφανειακών 'λύσεων'. Απαιτεί υπαρξιακό βάθος να αντιμετωπίζει κανείς τον ψυχικό πόνο όχι σαν μια ενοχλητική παρένθεση, αλλά ως οδηγό ανακάλυψης μιας σωστικής διαδικασίας, της οποίας ο Ιησούς υπήρξε το κορυφαίο και μοναδικό αρχέτυπο.

Το άρθρο του Stephen Sorenson μάς επισημαίνει πως οι επιπτώσεις της κατάθλιψης στη θεολογία και στη θρησκευτικότητα δεν είναι ασήμαντες. Ανάλογα με την σοβαρότητα και την διάρκεια της κατάθλιψης, βέβαια, οι βιοχημικές αλλαγές που επισυμβαίνουν στον εγκέφαλο έχουν τη δύναμη να αλλοιώνουν την εικόνα περί Θεού, κάτι που συνεπάγεται παραμόρφωση των προθέσεων Του, υπονόμηση της λειτουργίας της ελπίδας, όξυνση των ενοχών, και εν τέλει διακύβευση του βιώματος σωτηρίας. Ο συγγραφέας συνδυάζει τη νευροφυσιολογία με βιβλική μελέτη, για να καταλήξει στην προτροπή ότι ο ποιμένας αξίζει να αποδίδει μεγάλη προσοχή στους πάσχοντες από κατάθλιψη πιστούς, εξετάζοντας μάλιστα μήπως παραμένουν τυχόν γνωστικές και βιωματικές αλλοιώσεις και μετά την ίαση του καταθλιπτικού επεισοδίου.

Το άρθρο του Bruno Saintôt συνδυάζει την πνευματική αγωνία ενός ρωμαιοκαθολικού ιερωμένου με ρεαλιστική ψυχαναλυτική και κοινωνική επίγνωση. Αφού αναφερθή στην πυρηνική σημασία του σώματος και της ταυτότητας κατά την εφηβεία, διερωτάται πώς θα συμμετέχουν στην χριστιανική ζωή, δεδομένου ότι μια άσαρκη πνευματικότητα δεν είναι ποτέ γνήσια. Βρίσκω σπουδαίο το ότι αναφέρεται σε μύηση – με αφετηρία τα κοινωνιολογικά γνωρίσματα της εν γένει μύησης, εγκύπτει (και μάλιστα με συγκεκριμένες προτάσεις) στην αναγκαιότητα να διευκολυνθή ο έφηβος στην ψυχοσωματική του μύηση και συμμετοχή στο γεγονός της Εκκλησίας. Το θέμα αυτού του κειμένου αποτελεί μια παραδειγματική εφαρμογή μιας εγκόσμιας και ενσώματης θεολογίας, της οποίας η ψυχολογία συνιστά τον πλέον επίκαιρο και κατάλληλο σύμβουλο.

Αισθανόμαστε ιδιαίτερη ικανοποίηση που φιλοξενούμε σε αυτό το τεύχος τη συνέντευξη ενός διαπρεπούς

ψυχοθεραπευτή και κοινωνικού εργάτη. Ο Ρένος Παπαδόπουλος συνδυάζει, με εντυπωσιακά παραγωγικό τρόπο, την κατακόρυφη διάσταση (ψυχοδυναμικός θεραπευτής) με την οριζόντια (διεθνής εργασία με πρόσφυγες και μετανάστες). Η σκέψη του δεν είναι γνωστή στην Ελλάδα – μόλις πρόσφατα μεταφράσθηκε ένα βιβλίο του. Οι απαντήσεις του σε σειρά ερωτήσεών μας καταδεικνύουν άνθρωπο με βαθειά επίγνωση της πνευματικής ζωής αλλά και στέρεο επιστημονικό εξοπλισμό, σε υπόβαθρο μεγάλης κοινωνικής ευαισθησίας.

Δύο κείμενα διδαχής συμπληρώνουν το τεύχος, το ένα του π. Αλεξάνδρου Σμέμαν για το κατά Θεόν πένθος, και το άλλο του π. Stephen Freeman σχετικά με τους ανθρωπομορφισμούς εκείνους οι οποίοι γίνονται εμπόδιο στην υγιή σχέση μας με τον Θεό. Οι χαρισματικοί δάσκαλοι αναδεικνύονται κατ' εξοχήν εκεί όπου ξεκαθαρίζουν τις συγχύσεις. ■

π. Β. Θ.

Σορυχείο

Θεέ μου, γιατί επινόησες τον θάνατο, γιατί άφησες να έρθει κάτι τέτοιο, είναι τόσο γλυκιά η ζωή στη γη, θα πρέπει ο παράδεισός σου να είναι έκπαγλος για να μη ιώθει κανείς την έλλειψη της γήινης αυτής ζωής. Θα πρέπει να είσαι ιδιοφυής για να μπορέσεις να μου δώσεις μία χαρά εξίσου αγνή με τον φρέσκο αέρα ενός απριλιάτικου πρωινού, ή θα πρέπει να έχεις πολύ ταλέντο, δηλαδή αγάπη, για να μην μπαίνει στον παράδεισό σου καμιά νοσταλγία από ετούτη εδώ τη ζωή, την πληγωμένη, τη μικρή, τη βουβή.

(Christian Bobin, *Αυτοπροσωπογραφία στο καλοριφέρ*, εκδ. Αρμός, 2017, σ. 12)